

גזלן שהחזיר אין מקבלין ממנו (בבא קמא צד)

גליון 409

בדרף צד: תנו רבנן הגזלנין ומלוי ברבית שהחזירו אין מקבלין מהן, והמקבל מהן אין רוח חכמים נוחה הימנו. אמר רבי יוחנן בימי רבי נשנית משנה זו וכו'.

ומבואר בהמשך הגמ' דאע"פ שאין מקבלין מהם, מחזירין לצאת ידי שמים. ועוד מבואר (בדרף צה.) דבאופן שהגזילה קיימת, חייב להחזירה.

והקשו בתוס' (בד"ה בימי רבי וכו') דבכמה מקומות מצאנו שמקבלים מן הגזלנים, ודנין דיני גזילות. וכן רבית קצוצה יוצאה בדיינין. ותירץ ר"ת דרבי תיקן רק לדורו, לא לפניו ולא לאחרינו. ובכל המשניות שנשנו קודם רבי מבואר שחייבים להחזיר. ובסוגיין הקשו מברייתות שנשנו ע"י ר' חייא שהיה תלמידו של רבי, שנשנו בימיו.

ור"י תירץ דלא תיקן רבי דאין מקבלים אלא מאותם בני אדם שרוב עסקם ומחייתם בכך, והיו ניזונים בגזל ורבית ומתפרנסים בכך כל ימיהם. אבל אדם שגזל באקראי, ודאי מקבלים ממנו.

והוסיפו בתוס' דאין לפרש דרבי לא תיקן אלא באותם שעשו תשובה, שרק אז אין מקבלים מהם, דההיא דגזלנים ומלוי ברבית לא משמע דאיירי בעבדי תשובה. ועוד שכל אדם יכול להערים שיעשה תשובה ויחזיר מעצמו ולא יקבלו ממנו.

אמנם בשטמ"ק תירץ בשם רבינו יהונתן והרמ"ה שהתקנה היתה רק לגזלנין שבאו מעצמן ועשו תשובה ורוציין להחזיר אבל בשביל העומדין במרדן לא תיקנו.

ובנמוקי יוסף (לג: לדפי הרי"ף) ביאר על פי הרא"ה דבעינן תרתי, שרוב עסקם בגזל וגם שבאו בעצמם. רק בכה"ג תיקנו לא לקבל מהם. והוסיף שכן נראה דעת הרא"ש. וכן כתב בטור (סי' שסו) שלא תיקנו אלא בגזלן שעסקו בכך מפני שקשה לו לפרוש, עשו לו דרך לשוב אבל הגזל באקראי מקבלין ממנו. ודוקא כשאין הגזילה קיימת, והוא בא מעצמו לעשות תשובה. וכן נפסק בשו"ע (ריש סי' שסו).

והנה יש להתבונן מהו גדר התקנה שלא לקבל מהם, האם רבנן הפקיעו את החוב, וכעין הפקר ב"ד הפקר, ועי"ז ביטלו את המצוה של והשיב את הגזילה או שתיקנו שהנגזל ימחול לגזלן, וממילא לא יצטרך להחזיר. ועוד צריך ביאור למה בגזילה קיימת לא תיקנו. וגם מה הפשט בהא דמחזירין לצאת ידי שמים, דאם החוב התבטל או שמחל מה שייך להחזיר, ואם אינו מחזיר בפועל, איך יוצא ידי שמים.

ברמב"ם (פ"ד מלוה ולוה הי"ג) הביא שהורו מקצת הגאונים שלווה שמחל למלוה שלקח ממנו רבית, מחילתו אינה מועילה כלום, שכל רבית היא מחילה אבל התורה לא מחלה, ואסורה מחילה זו. וכתב על זה הרמב"ם יראה לי שאין הוראה זו נכונה אלא מאחר שאומרים למלוה החזר לו וידע הלווה שדבר אסור עשה ושיש לו ליטול ממנו אם רצה למחול מוחל כדרך שמוחל הגזל, ובפירוש אמרו חכמים שהגזלנין ומלוי ברבית שהחזירו אין מקבלין מהן, מכלל שהמחילה להם מועלת.

הרי שהביא הרמב"ם מסוגיין שמחילת הלווה מועילה. וע"כ למד שחכמים שתיקנו שימחול לגזלן. וכן מפורש ברמב"ם (פ"א גזילה הי"ג) תקנת חכמים היא שאין מקבלין ממנו אלא עוזרין אותו ומוחלין לו וכו'. אמנם בהגהות מיימוניות (בהל' מלוה ולוה) הביא מהסמ"ג שאינו מטעם מחילה אלא הפקיעו ממון הלווה (או הנגזל) מפני תקנת השבים, וכן כתב באור זרוע (ח"ג ב"מ סי' רלז) דאינו מטעם מחילה אלא דהפקר ב"ד הפקר. וכן כתב בשער המלך (פ"א גזילה הי"ג).

ובביאור הגר"א (על שו"ע יו"ד סי' קס אות ח) הביא ראיה להרמב"ם מסוגיין דמבואר שלצאת ידי שמים מחזירין, והרי מחזירין ואין מקבלין. וע"כ דהוי מחמת מחילה, ולכן יוצא ידי שמים במה שנותן לו והוא אינו מקבל אלא מוחל, דהוי כאילו קיבל, דאם החוב הופקע, איך מצי לצאת ידי שמים ע"י שרוצה לתת.

אבל הסמ"ע (ח"מ סי' שסו סק"ד) כתב דאם רצה לצאת ידי שמים היינו שאמר הגזלן אע"פ שאינך רוצה לקבלו ממני ומחלת לי אני רוצה להחזיר לך כדי לצאת ידי שמים אזי אין מוחין, וכמו שאמרו בשמיטה דצריך המלוה לומר ללווה הבא לפרעו אחר שביעית משמט אני, ואם אמר לו הלווה אעפ"כ, יכול לקבלו. והיינו דלמד דאע"פ שמחל, עדיין יכול לתת ואז הנגזל יכול לקבל. ויש לדון אם שייך לומר כן גם לפי הצד שרבנן הפקיעו את החוב, שאעפ"כ ישלם לו. ובשלמא אם הוי מחילה, אומר הגזלן דל מהכי מחילתך כי אני רוצה לשלם אבל אם מתקנת חכמים אין חוב ואינו תלוי ברצון הנגזל איך יוכל לומר אעפ"כ. והאם בנתינת מתנה יוצא י"ש. ואולי זה תלוי איך שמיטה משמטת, ע"י המלוה או שיש אפקעתא דמלכא ואכמ"ל. הגר"א למד בגמ' של לצאת ידי שמים שאינו מחזיר, ויוצא י"ש אבל הסמ"ע למד שמחזיר בפועל. וזה ע"פ דברי הטור שכתב דאם רצה לצאת ידי שמים ולהחזיר אין ב"ד מוחין לנגזל מלקבל ויכול לקבלה. וכתב בב"ח דמבואר בגמ' שמחזירין ואין מקבלין מהם. וא"כ למה מחזירין, לצאת ידי שמים, והוקשה לו לרבינו (הטור) דאכתי קשה למה מחזירין לצאת ידי שמים כיון שאין מקבלין מהן. ומפרש דהכי קאמר דאע"ג דאם באו להחזיר כדי לצאת בדינא דאדם אין מקבלין מהן, דבית דין מוחין לנגזל מלקבל, אפילו הכי מחזירין כדי לצאת ידי שמים אולי יקבל הנגזל מידו, דאין ב"ד מוחין על זה וכו'.

ויוצא שנחלקו הגר"א והטור על פי הב"ח בפשט בגמ' הא דמחזירין לצאת ידי שמים למרות שלא מקבלין. דלגר"א לא מקבלין ואעפ"כ יוצא ולב"ח מחזיר בפועל רק לא מן הדין אלא כדי לצאת ידי שמים. ובים של שלמה הקשה על הטור דבגמ' מוכח שהוא צריך להחזיר לצאת ידי שמים ואפילו הכי אין מקבלין ממנו, דלדברי הטור היה לגמ' לומר אלא מחזירין לצאת ידי שמים. ומדלא אמר אלא ש"מ דמחזירין ואין מקבלין כדקאי קאי. ומ"מ נראה שאם בוכה ומתחנן לפניו שיקבל ממנו בודאי מצוה לקבל דאכה"ג לא תקינו ליה רבנן, ואדרבה המונע לקבל אין רוח חכמים נוחה הימנו.

וכדברי הב"ח כתוב בשטמ"ק בשם הרמ"ה דכי אמרינן אין מקבלין מהן לאו למימר דכייפינן ליה לנגזל דלא ליקבל מיניה דא"כ למה לאהדוריה כלל, האי חוכא בעלמא הוא דקא מחייך ביה דידע דלית ליה רשותא לנגזל לקבולי מינה כלל וקא מהדר ליה. וכה"ג ודאי לא נפיק ידי שמים. וע"כ דמותר לו לקבל בכה"ג. וניתן לבאר לפי"ז דגם לצד שהפקיעו את החוב לא הפקיעו אלא כלפי דין ב"ד שאין כבר חוב שאפשר לתבוע בב"ד אבל השאירו את החוב קיים כלפי דיני שמים שאם ירצה לתת, יוכל.

והנה בהמשך הסוגיא מק' בגמ' ועוד אימא סיפא ושאיין מכירין יעשה מהן צרכי ציבור. אלא לא קשיא כאן קודם תקנה כאן לאחר תקנה. ויוצא דלאחר התקנה אין חיוב לעשות צרכי ציבור. ואם גדר התקנה היה למחול איך שייך כאן מחילה כשלא יודעים מי ומתי גנבו מהם. וע"כ דהיתה הפקעה של החוב. ובאמת, בפתחי תשובה (שסו אות ב) הביא בשם שו"ת שיבת ציון (של בנו של הנודע ביהודה) שכיון שלא יודע ממי גזל א"כ אף אם אין הגזילה קיימת צריך לעשות צרכי ציבור כי כאן לא שייך שימחלו לו. אבל לפי"ז קשה כנ"ל מה הקשו בגמ' למה חייב לעשות מהן צרכי ציבור הרי לא שייך שם מחילה.

וע"כ צריכים לפרש דקושיית הגמ' מצרכי ציבור היא דשם ברור שאין הכוונה שמחזירין ואין מקבלין, ומחזירין לצאת ידי שמים דהא שם לא שייך שיתקנו מחילה. וע"כ דמחזירים ממש, וא"כ גם ברישא ע"כ דמחזיר ממש ולא רק כדי לצאת ידי שמים. או שנאמר שהיות ותיקנו שלא יצטרך להחזיר אז בכה"ג ששייך מחילה תיקנו שימחול אבל ברבים שאינו שייך, עשו לא פלוג משום הפקר ב"ד הפקר. ולכן שאלו אמאי עושים צרכי ציבור, שיהיו פטורים.

ובש"ך (ריש סי' שסו) הביא מספר חסידים שאם הנגזל חייב לאחרים ואין לו מה לפרוע יש לקבל כדי שיפרע לבעלים חובות שלו, עכ"ל. ויש שהוכיחו מכאן דהתקנה היא למחול, ולכן בחב לאחר לא ימחול. ובסוף הסוגיא (צה). מבואר דבגזילה קיימת חייב להחזיר. וצ"ב מדוע, דמאי שנא אי קיימת או לא. ובדברי רבי עקיבא איגר מבואר שבגזילה קיימת קל לגזלן להחזיר כי אינו צריך להוציא ממנו שלו ולכן לא צריך כאן לתקן שיהיה פטור. אבל בלבוש (יו"ד קסא, ז) כתב שאין זה כבודו שיונח בידו, שכל מי שרואהו יאמר דבר זה לקח ברבית וגנאי הוא לו. לכן כאן לא תיקנו שלא יחזיר, לטובתו.